

Spory o charakter české kultury

Společným východiskem dobových kulturně-politických diskusí bylo téměř všeobecně přijímané přesvědčení o směřování české společnosti k socialismu, jak je vyjádřil například filozof Václav Navrátil již v prvním čísle názorově otevřeného časopisu Kvart: „Dnešek znamená vítězství naděje, jediné kolektivní a trvalé naděje [...]. Naděje v socialistickou budoucnost.“ Počáteční jednotu, která panovala v české společnosti, však poměrně záhy vystřídaly diskuse a polemiky, v nichž se postupně ukázalo, že shoda je pouze zdánlivá, protože chápání týchž pojmů je u osobností různé světonázorové orientace zásadně odlišné. Tak i v oblasti myšlení o literatuře postupně vykrystalizovalo několik témat, v jejichž rámci probíhala diferenciací české kultury tří poválečných let. Zásadní dobové problémy představovaly otázka budoucí kulturní orientace, vzájemný vztah jedince a společnosti, umění a politiky a problematika „nové“ literatury.

Jednoznačnou vizi budoucího vývoje české kultury, na kterou po únoru 1948 navázala oficiální kulturní politika KSČ, nastínil v přednášce pronesené 29. května 1945 a nazvané *O kulturu národní a lidovou* (knižně 1948) Zdeněk Nejedlý. Přihlášením se k „pravé hvězdě východu“ otevřel a vyhroutil problém budoucí orientace české společnosti, která podle něj měla jít cestou „východního socialismu“. Nejedlý spojil svou svéráznou interpretaci českých dějin s oficiální komunistickou ideologií, což se v oblasti umění projevilo odsouzením i tzv. moderny západní avantgardy, která „v souhlase se zájmy buržoazie odváděla od zmírající skutečnosti a vybíjela svou průbojnost mimo skutečnost v říši snů“. Umění nové společnosti mělo být podle Zdeňka Nejedlého uměním „lidovým“, tedy přístupným širokým masám, a zároveň uměním „národním“ v duchu literární tradice reprezentované jmény J. K. Tyla, Vítězslava Háška a Aloise Jiráska, ale i folklorní tvorbou. V opozici k této linii Nejedlý zopakoval své starší výhrady vůči dílu K. H. Máchy a jeho významu pro celkový vývoj české literatury 19. a 20. století („bylo by velikým omylem tvrdit, že naše národní literatura byla budována na Máchovi“). Pro literární kritiku, jež tyto teze následně rozvíjela, bylo podstatné, že Nejedlý chápal jako základní měřítko hodnoty uměleckého díla jeho společenskou angažovanost, kterou také oceňoval u velkých tvůrců 19. století: „Skoro všichni jmenovaní, když líčili českého člověka, líčili ho, ne jakým je, ale jakým by měl být. Stavěli

národu před oči vzor, ideál, a tím jej vedli, povzbuzovali, aby tomu tak i ve skutečnosti bylo.“

Nejedlým otevřený problém budoucí kulturní orientace reflektovali zástupci celé řady vědních oborů včetně představitelů literární vědy a kritiky. Podstatu otázky „Západ nebo Východ“ vystihl bez dobových iluzí o jejich možné syntéze Jindřich Chalupecký ve stati *Konec moderní doby*. Podle něj šlo o to, „zda máme za své přijmout tendence realizované v Svazu sovětských socialistických republik, či zda máme sdílet politické a kulturní osudy oněch zemí, jež jsou souhrnně označovány jako západní demokracie“ (Listy 1946, č. 1). Chalupecký se v letech 1945–48 vyslovoval, podobně jako většina představitelů české kultury, pro socialismus Východu (stať *Kultura a politika*, Listy 1946, č. 3), a to s vědomím, že se rozhoduje proti modernímu umění v jeho „nesrozumitelnosti“, „přejemnělosti“ a „aristokratismu“. V geopolitické rovině zdůvodňoval své přesvědčení o tom, že jako slovanský národ patříme „po bok SSSR“, Julius Heidenreich-Dolanský a v literárněhistorické perspektivě, s příznačnou snahou vyhnout se vyhoceným formulacím, rozvíjel své úvahy o slovanské kulturní vzájemnosti Jan Mukařovský (*K otázce takzvané orientace*, Tvorba 1946, č. 10).

Hlavní představitelé kulturní politiky KSČ (Gustav Bareš, Zdeněk Nejedlý, Ladislav Štoll, Jiří Taufer) nechápali problém kulturní orientace jako otázku diskuse, příklon k Sovětskému svazu pro ně představoval jediné řešení. Jejich výpady proto směřovaly proti tzv. individualistickým humanistům (Václav Černý, František Kovárna, Ferdinand Peroutka, historik Jan Slavík aj.). V polemice s Gustavem Barešem zformuloval svou koncepci Václav Černý (*Boje a směry socialistické kultury*, 1946); jeho představa socialismu vycházela

Gustav Bareš

z personalistického pojetí osobnosti a umění, jak je sám pro sebe definoval na přelomu třicátých a čtyřicátých let. Poválečnou realizaci socialismu a socialistické kultury Černý konstruoval na základě svých osobních východisek jako úkol pro český národ, který se v jeho pojetí stával jakousi vyvolenou kolektivní osobností. V případě Václava Černého nešlo pouze o nesouhlasnou reakci na komunistické představy o fungování kulturního života, ale o ambiciózní představení vlastního programu, který se v dílčích bodech s komunistickým shodoval. Přesto Černý představoval, jako vyhraněný

individualista, pro stoupence historického materialismu jednoho z hlavních ideových odpůrců.

Problém vzájemného vztahu jedince a společnosti, který byl skutečnou podstatou sporů o budoucí kulturní orientaci, se příznačně stal jedním z hlavních témat sjezdu Syndikátu českých spisovatelů v červnu 1946 (→ s. 45, kap. *Literární život*). Do oblasti literatury, potažmo literární kritiky, se problém vzájemného vztahu individua a kolektivu promítl též v souvislosti s úmrtím francouzského spisovatele Paula Valéryho. Diskusi o aktuálnosti jeho básnického odkazu pro současné umění otevřel Václav Černý, který ve studii *Básnickova trnitá cesta do socialistické společnosti* (Kritický měsíčník 1945, č. 9–10) kritizoval, s častými odkazy na Marxe, Engelse, ale i Stalina (tento způsob argumentace byl pro tehdejší léta charakteristický) postoj „naší socialisticky zaměřené kritiky“, jež podle něj nedokázala docenit historický význam tohoto básníka. Dílo Paula Valéryho se pro Černého stalo záminkou, aby mohl poukázat na značně selektivní pojetí kulturních tradic, jež bylo příznačné pro komunistickou kritiku. To potvrdily její reakce – Gustav Bareš pochopil Černého pokus jako snahu zachránit ze západní „umělecké mělčiny“, co se zachránit dá, a jako takový jej odmítl.

„Problém Valéry“, k němuž se vyjadřovali především stoupeníci historického materialismu, například Ilja Bart, Libuše Hanušová, Jaroslav Pokorný, František Vrba, posunul dobovou diskusi k otázce společenské angažovanosti umělecké tvorby, kterou jako hlavní estetické měřítko vyzdvihovala komunistická kritika. Výraznou roli v debatě nadále sehrával Václav Černý, jenž vyhrotil celý problém v protiklad „literatury umělecké“ a „literatury užité“, kterou nepovažoval za umění, ale za prostředek politické agitace. Černýrazil pojetí, podle něhož „socialistická literatura“ nebyla „užitkovou“, agitační produkcí, ale literaturou „ideje lidské svobody“. Na Černého závěry navázal statí *Básník a svět aneb Postavení umělce-specialisty* (Akord 1945/46, s. 149–166) kritik Miloš Dvořák, který vlastní podstatu opakujících se Černého sporů s komunistickou kritikou shledával v odlišném pojmání svobody umělecké tvorby. Dvořák jako jeden z prvních varoval před marxistickým požadavkem aktivní účasti umění na budování socialistické společnosti, jenž podle jeho soudu musí zákonitě vyústit v „zglajchšaltování literatury“. Zároveň vyjádřil názor, že i socialistická společnost potřebuje umělce, kteří tvoří bez ohledů na požadavky doby či společenské třídy.

Problém společenské angažovanosti uměleckého díla, naznačený postojem k odkazu básníků francouzského symbolismu, se naplno rozvinul v souvislosti se zákazem časopisů Leningrad a Zvězda v Sovětském svazu. Prudká diskuse jen dokumentovala (→ s. 49, kap. *Literární život*) vyostřující se polarizaci v české literární kritice.